



«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

Buyuk shoir va mutafakkir tavalludining
580 yilligiga bag'ishlangan xalqaro
ilmiy-nazariy anjuman
materiallari

2021-yil, 8-9-fevral

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
DOSENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

«ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY»

The Materials of the International
Scientific-Theoretical Conference on the Theme
2021 year 8-9 february

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

*Buyuk shoir va mutafakkir tavalludining 580 yilligiga
bag'ishlangan xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari*

Toshkent, 2021-yil 8-fevral

The Materials of the International
Scientific-Theoretical Conference on the Theme

«ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY»

Tashkent, 2021 year 8 february

ALISHER NAVOIY QIT'ALARINING QOFIYA TIZIMI

Orzigul HAMROYEVA

ToshDO'TAU

Qit'a ijodkorning ijtimoiy-falsafiy, axloqiy qarashlarini aks ettiruvchi kichik lirik janrlardan biri bo'lib, Alisher Navoiy ijodida qit'a janriga oid baytlar salmoqli hajmga ega. "Xazoyin ul-maoniy" kulliyoti tarkibida qat'iy tizim asosida joylashtirilgan qit'alarda ijodkorning jamiyatdagi ma'lum voqea-hodisaga munosabati bilan birga, axloqiy-falsafiy va ta'limiy qarashlari aks etgan. Shoir har bir janrning vazifasidan kelib chiqqan holda ularga o'ziga xos shakl, qofiya tizimi yaratgan. Xususan, ruboiy janri mazmuniga mos ravishda ohangdorlikni yaqqolroq namoyon etish maqsadida o'ziga xos qofiya va radif uyg'unligini shakllantirgan. G'azal janriga oid namunalarda esa bu holat tenglikda amalga oshirilgan. Ayni xususiyat qit'alar misolida kuzatilsa, radifsiz qofiyalarning qo'llanishi asosiy o'rinda turganiga guvoh bo'lish mumkin. Qofiyadosh so'zlar ham hurufi qofiyalarning o'zak tarkibi bilan yakunlanishiga ko'ra muqayyad turiga mansubligi qit'a janrining o'ziga xos xususiyatidan kelib chiqqan. Axloqiy-falsafiy tushunchalarning aksariyati aniq xulosalar va qat'iylikka, buyruqqa asoslangani bois ham, asosning o'zi qofiyadosh so'zlar sifatida tanlangan. Navoiy ijodidagi 210 qit'aning aksariyatida ayni xususiyat yetakchilik qiladi. Navoiy ijodidagi qit'alar qit'a qonuniyatiga ko'ra b-a, s-a tarzidagi qofiya tizimiga asoslangan. Undan tashqari masnaviy shakli asosidagi qit'alar (a-a, b-b, s-s...) ham uchraydi. Navoiy poetika ilmining bilimdoni sifatida uning amaliy ifodasi sifatida qit'alarida qofiyaning deyarli barcha turidan unumli foydalanib, rang-barang qofiya tizimini yaratgan. Ular orasida murdafi muqayyad qofiya salmoqli hajmga ega:

Qarilar xotiri nozikdur, ey tift,

Shikastidin qilib vahm, o'lma gustoh

Unuttungmuki, atfol o'ynag'onda.

Sinar oz mayl ko'rgondin quruq shox.

"Atfolni qarilar xizmatig'a yo'ldamoq va chuchuk so'z bila aldamoq" sarlavhali musaddasi maqsur (V - - - / V - - - / V -)

vaznida yozilgan 2 baytdan iborat qit'ada "**gustoh** va **shox**" so'zlari o'zaro qofiyadosh so'z sifatida raviy bilan tugagan, raviydan oldin esa, cho'ziq unli, ya'ni ridfi asliy kelgan, demakki, ushbu qofiyadosh so'zlar o'zak tarkibiga ko'ra murdaf, qo'shimcha tarkibiga ko'ra muqayyad qofiya turini yuzaga keltirgan.

To'nni zarbaft aylabon xiffatdin uchqon har taraf,

*Yo'q ajab gar bor esa dunyo mato'i **kom** anga.*

Ul chibinkim, ko'zga oltun yanglig' ishnor xil'ati,

*Ko'praki bilkim, najosat uzradur **orom** anga.*

"Takalluf ahlining dunyog'a sheftalig'ida va dunyolikka fireftalig'ida" sarlavhali ramali musammani mahzuf (- V - - / - V - - / - V - - / - V -) vaznida yozilgan qit'ada ham murdafi muqayyad qofiya turi (**kom** va **orom**) qo'llangan. Qofiyaning bu turi Navoiy qit'alarining deyarli 80 %ni tashkil qiladi. "Xo'blar vaslig'a mag'rur bo'lmoq va alarning iltifotig'a masrur bo'lmoq" sarlavhali qit'ada ham qofiyaning o'zak tarkibiga ko'ra murdaf (**mazoq** va **firoq**) qofiya turi qo'llangan.

Zamona xo'blarining visoli sharbatidin,

*Navoiyo, tilabon kom ko'p chuchutma **mazoq**.*

Ki har piyolasi zimmida coming etkay talx,

*Sipehr tutqusidur yuz tag'ora zahri **firoq**.*

Raviy unli bilan tugashiga asoslangan mujarrad qofiya turi ham qit'alarda asosiy qofiya turi sifatida keltirilgan. Xususan, "Ul mazmundakim takallufluq to'n mujibi kulfatdur va betakallufluq adami ulfat" sarlavhali qit'ada **to'lo** va **balo** so'zlari ayni qofiya turini yuzaga keltirgan:

Kiyib samur ila kish qilma asru ra'nolik,

*Ipak libos ila tutma g'urur jomi **to'lo***

Tiynning o'z tuki o'q bo'ldi jonig'a ofat

*Farisaning paridin keldi o'z boshig'a **balo**.*

Yoki

Ey Navoiy, kishiga berma ko'ngul,

*Agar ul hurdurur yo'qsa **pari**.*

Vasli naf'i buki chekkaysen jon,

*O'turur lek firoqi **zarari**.*

“Dilbastalig‘ man‘idakim vasl naf‘i jon tortmoqdur va hajr sarsari jon bermak” sarlavhali ushbu qit‘adagi **pari** va **zarari** so‘zlari mujarradi muqayyad qofiya turini yuzaga keltirgan.

*Qiblatul kuttobkim, derlar ani Sulton Ali,
Kim qazo kilki masallik xomasi yozmas **g‘alat**.
Qaysi qit‘amniki yozdi, bordi andin she‘rlik,
El solurlar juzvdong‘akim erur bir qit‘a **xat**.*

“Komial qalamzan so‘zidakim, ta‘rifi lozim kelgayki, qalam tilin bilur kishi ani bilgay” sarlavhali qit‘adagi **g‘alat** va **xat** qofiyadosh so‘z raviydan oldingi qisqa unliga taudjixga asoslangan. Bu esa mujarrad qofiyaning boshqa bir turini yuzaga keltiradi. Ayni qit‘ada ham mujarradi muqayyad qofiya turi qo‘llangan. Navoiy qit‘alari orasida muassas, ya‘ni ta‘sisiga asoslangan qofiya turi juda kam qo‘llangan.

Qit‘alardagi qofiyadosh so‘zlarning aksariyati qo‘shimcha tarkibiga ko‘ra muqayyad qofiya turlarini tashkil qilsa-da, ba‘zi o‘rinlarda fikrni ta‘kid asosida yetkazish maqsadi bilan mutlaq qofiya turiga oid qofiyadosh so‘zlar ham uchraydi.

*Sinuuq safoleki, may durdin ichgali topsang,
Qabul aylamagil jomi saltanat **Jamdin**
Ilikka kirsu quruq none, maosh uchun chekma,
Nashot ne‘matining minnatini **Hotamdin**.*

Qofiyadosh so‘z	Taudjix	Raviy	Vasl	Nafoz	Xuruj
<i>J</i>	<i>a</i>	<i>m</i>	<i>D</i>	<i>i</i>	<i>N</i>
<i>Hot</i>	<i>a</i>	<i>m</i>	<i>D</i>	<i>i</i>	<i>N</i>

“Qanoat sinuuq safolisi jomi jamdin va faqr quruq nonin Hotam chekkan na‘mdin yaxshiroq ko‘rar muntahi” sarlavhali ushbu qit‘adagi **jomdin** va **Hotamdin** qofiyadosh so‘zlari xurujli mujarradi mutlaq qofiya turini shakllantirgan, ya‘ni raviydan so‘ng keluvchi qofiya huruflari qofiyaning mutlaq turiga asos bo‘lgan.

*Falon kotib ar xatni mundoq yozar,
Bu mansabdin ani **qo‘pormoq** kerak.
Yuzin nomasidek qaro aylabon,
Qalamdek boshin dog‘i **yormoq** kerak.
Qarodin qarog‘a beribon uloq,
Qalamravdin ani **chiqormoq** kerak.*

“G‘alat bitir kotib bobida qalam surmak va qarosining g‘alatin yuziga keltirmak” sarlavhali ushbu qit‘adagi **qo‘pormoq, yormoq, chiqormoq** so‘zlari mazidli murdafi mutlaq qofiya turini yuzaga keltirgan.

<i>Qofiyadosh so‘z</i>	<i>Ridf</i>	<i>Raviy</i>	<i>Vasl</i>	<i>Xuruj</i>	<i>Mazid</i>
<i>Qo‘p</i>	<i>o</i>	<i>r</i>	<i>m</i>	<i>o</i>	<i>Q</i>
<i>Y</i>	<i>o</i>	<i>r</i>	<i>m</i>	<i>o</i>	<i>Q</i>
<i>Chiq</i>	<i>o</i>	<i>r</i>	<i>m</i>	<i>o</i>	<i>Q</i>

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Alisher Navoiy qit‘larida qofiyaning deyarli barcha turlariga asoslangan qofiyadosh so‘zlardan unumli foydalangan. Qit‘a janri qonuniyatlariga to‘liq amal qilgan holda mohiyatga mos ravishda asosan asos bilan tugovchi, ya‘ni qofiyaning qo‘shimcha tarkibiga ko‘ra muqayyad qofiya turidan samarali foydalangan, bu orqali mazmun va shakl mutanosibligini ta‘minlab bergan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmon Jomiy. Risolai qofiyai Mulla Jomiy. Kalkutta, 1867.
2. Alisher Navoiy. G‘aroyib us-sig‘ar. 15 jildlik. 1 jild. –T., 1963.
3. Alisher Navoiy. Favoyid ul-kibar. 15 jildlik. 4 jild. –T., 1965.
4. Voxid Tabrizi. Djam i muxtasar. Kriticheskiy tekst, per. I primech. A. Bertelsa. – M.: Nauka, 1959.
5. Rustamov A. Qofiya nima? — T.: Fan, 1976.
6. Shamsi Qaysi Roziy. Al-Mu‘jam fi ma‘oyiri ash‘oru-l-ajam. - Dushanbe: Adib, 1991. - Sah. 161.
7. Shayx Ahmad Taroziy. Fununu-l-balog‘a. - T.: Xazina, 1996.
8. Sharq mumtoz poetikasi. Hamidulla Boltabonev talqinida. –T.: O‘zbekiston Milliy ensiklopedisi, 2008, B. 274-314.

Sultanova Mamlakatxon. Alisher Navoiy davlatni idora etishda ilm-fan va olimu fuzalolarning o‘rni haqida.....	497
Saparova Maftuna. Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostonida muvozana va tarsi’ she’riy san’atlarining qo‘llanilishi...	502
Султанов Комилжон. Алишер Навои – неповторимый поэт и мыслитель	506
Ruzmetov Shahzodbek “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun” dostonlarida mavzu va ritm masalasi.....	512
Rajabov Faxriddin. Navoiy adabiy merosining Suyundik Mustafu Nurotoiy ijodiga ta’siri.....	518
Rahmonova Shahnoza. Navoiy tarkibbandi Chustiy uchun ilhom manbai sifatida.....	525
Rahmonova Zulayho. Alisher Navoiy ijodida soqiy-murshid obrazi.....	528
Sabitova Tojixon. Sharq adabiyotida xamsanavislik an’anasi.....	535
Sobirova Mahbuba. Navoiy adabiy merosidan insonparvarlikni singdirishda foydalanish	543
Tashmatova Nilufar. Haydar Xorazmiy va Alisher Navoiy asarlarida ifodalangan metaforalar.....	548
Tursunov Rustam. Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy: adabiy izdoshlik va badiiy ta’sir masalalari.....	552
Tursunmurodova Dilobar. Alisher Navoiyning ikki qit’asi tahlili	556
Turapova Marhabo. Sirojiddin Sayyid she’riyatida ikki buyuk siymo madhi.....	559
Farmonova Muzayamxon. Alisher Navoiy oila va inson odobi haqida.....	564
Xudoynazarova Nodira. Halima Xudoyberdiyeva she’riyatida Navoiy shaxsiyati talqini va lirik merosi an’analari	567
Xudoyorova Nigora, Shukurova Bahor. Alisher Navoiy adabiy merosining jahon tamaddunida tutgan o‘rni.....	571
Xudoyorova Munira. Nasr va nazm uyg’unligi.....	576
Xaydarov Oybek. «Mahbub ul-qulub» badiiy-tarixiy manba sifatida.....	581
Xo‘janiyazova Shahnoza. “Xamsat ul- mutahayyirin” asarida Jomiy shaxsiga nisbatan qo‘llanilgan istilohlar	587

Eshpo‘latova Saodat. “...O‘zgacha”	592
Усманова Азизахон. Алишер Навои и узбекские макамы	595
Hojiyeva Shahlo. Alisher Navoiyning odob-axloq haqidagi qarashlari	598
Hamroyeva Orzigul. Alisher Navoiy qit’alarining qofiya tizimi	602
Haydarova Gulchehra. Alisher Navoiy she’riyatida hayot va inson talqini	606
Xudoyorova Gulrux. “Hayrat ul-abror” va “Haj daftari” da axloqiy masalalar talqini	609
Sharipova Nigora. “Hayrat ul-abror” da muallif siymosi	614
Qorayev Sherxon. Alisher Navoiy ishtirok etgan adabiy kechalar	620
Hayitov Shavkat, Ahmadova Mahbuba. Komil Hofiz (Mug‘anniy) orzusi	627
Rasulova Umida. Ijod va mahorat	632
Самигова Г.А. Алишер Навои о культуре речи	635
Акмал Абдуллаев Амирович. Алишер Навоийнинг “Махбуб ул-кулуб” асарида турмуш ободлигига оид фалсафий қарашлар	638
Тўхтамуратов Фурқат. Навоий ижодининг Муҳсиний шеърятига таъсири	643